

Józef Ryszard Szaflik

„Łomka agrarnych отношений na
Chołmszczyźnie w XVI w.”, D. L.
Pochilewicz, Moskwa 1961 :
[recenzja]

Rocznik Lubelski 5, 291-292

1962

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Autor często na potwierdzenie wniosku natury ogólnej przytacza jakiś fakt jednostkowy. Ta, jak się wydaje, konsekwentnie stosowana metoda egzemplifikacji nie jest w tym przypadku najsluszniej dobrana. Również jednostki monetarne — grzywny, floreny, złote, grosze, jak i miary powierzchni — gruntu łąn, półłań, ćwierć roli, płosa — czynić będą niemałe zamieszczanie u szerszego grona czytelników, dla których książka przede wszystkim jest przeznaczona i wymagałyby ujednoczenia i objaśnień. Autor w tekście książki mówi nie tylko o dobrach królewskich, ale również prywatnych szlachty i duchownych. I wreszcie w pracy występują często powtórzenia. Zdarza się, iż autor wykorzystuje dwa razy te same fragmenty tekstów źródłowych, raz cytując je in extenso w opracowaniu, a drugi raz zamieszczając je w „Tekstach źródłowych” (s. 39, 94 wyrok sądu referendarskiego na starostę Piotra Daniłowicza z roku 1629). Nie najlepiej brzmią często używane zwroty: „mam tu na myśli”, „myślę tu przede wszystkim”, „porównaj chociażby” i inne.

Wartość pracy podnoszą liczne tabele, mapy i ilustracje.

W sumie praca, mimo drobnych niedociągnięć, wynikających często bynajmniej nie z winy autora (brak źródeł), spełni na pewno swe przeznaczenie i przyczyni się do spopularyzowania, ciągle mało znanych, walk chłopów w okresie feudalizmu.

Stanisław T w o r e k

D. L. Pochilewicz: Łomka agrarnych stosunków na Chołmszczyźnie w XVI w.
„Uczonyje Zapiski Instituta Sławianowiedzenia AN SSSR, t. XXII. Moskwa 1961,
s. 225—264.

Historycy regionu lubelskiego z dużym zadowoleniem przyjęli wiadomość, że dzieje wsi chełmskiej XVI wieku stały się przedmiotem zainteresowań, znanego dobrze w Polsce historyka ukraińskiego, profesora Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie, autora szeregu cennych prac poświęconych przeszłości wsi z terenów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Fakt ten jest tym bardziej godny podkreślenia, że Lubelszczyzna, a zwłaszcza ziemia chełmska, jest jeszcze wciąż jednym z tych regionów, których przeszłość nie doczekała się do tej pory zbyt wielu opracowań.

Omawianą rozprawą napisaną została głównie w oparciu o źródła publikowane, zwłaszcza typu lustracyjnego. Obok tych, autor korzystał z odpisów dokumentów oblatowanych w księgach grodzkich chełmskich i krasnostawskich, przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Szkoda, iż autor osobiście nie mógł przeprowadzić kwerendy materiałów źródłowych znajdujących się w archiwach i bibliotekach polskich. Pozwoliło by to zapewne na znaczne poszerzenie bazy źródłowej recenzowanej pracy. Tym niemniej i te źródła, które zostały przez prof. Pochilewicza wykorzystane z drobiazgową skrupulatnością, pozwoliły na postawienie szeregu problemów i prawie zawsze ich pełne wyjaśnienie. Można jedynie żałować, że autor na rzecz metody opisowej zrezygnował z przedstawienia wyników swych badań za pomocą tabel statystycznych, na co pozwalały wykorzystane przez niego źródła.

Recenzowana rozprawa, omawiająca stosunki gospodarczo-społeczne we wsiach ziemi chełmskiej w okresie przechodzenia z systemu czynszowego na folwarczno-pańszczyźniany, problemy te bada głównie w królewskich, tj. w starostwach:

ratneńskim, lubomelskim, chełmskim i krasnostawskim. Do tej kategorii dóbr autor rozporządzał głównie materiałem źródłowym, zwłaszcza w postaci bardzo dokładnych i szczegółowych lustracji.

Drobiazgowa analiza źródeł, uzupełniona — szkoda, że tylko zbyt przestarzałą już — literaturą, pozwoliła autorowi wysunąć następujące wnioski:

Przechodzenie z systemu czynszowego na folwarczno-pańszczyźniany, daje się zauważyć na omawianym terenie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVI wieku. Dużą rolę w tym procesie odegrała zarządzona przez Zygmunta Augusta i przeprowadzona pomiarowa wołocznica. Na miejsce dworzyszcz, wchodzi teraz gospodarstwa chłopskie łąkowe i półłanowe. Użytkownikom ich ujednocila się obowiązki względem dworu, wśród których na czoło wysuwa się teraz renta odrobkowa. Jest to wynikiem żywego rozwoju gospodarstw folwarcznych, zainteresowanych w powiększaniu wciąż bezpłatnej siły roboczej. Najwcześniejszy i najpełniejszy rozwój gospodarki folwarcznej zaobserwowano w starostwie krasnostawskim, najpóźniej w starostwie ratneńskim.

Podobnie jak i na innych terenach Rzeczypospolitej, również i tu, rozwój i upowszechnienie się folwarku pańszczyźnianego odegrało poważną rolę w zmianie (na gorsze) położenia materialnego i prawnej sytuacji ludności chłopskiej. Pod wpływem tych przemian zaobserwowano postępujące wciąż rozwarstwienie majątkowe i społeczne ludności wiejskiej. Wyraziło się to głównie w zanikaniu łąkowych gospodarstw chłopskich na rzecz gospodarstw pół i ćwierć łąkowych. Wzrasta też ilość ludności mało i bezrolnej. Coraz większą rolę w powinnościach chłopskich na rzecz dworu odgrywa renta odrobkowa, wyrażająca się głównie w formie pańszczyzny sprzężanej i pieszej. W stosunku do okresu z początków XVI wieku wrażliwa ona w końcu tego stulecia o od 4—12 razy. Oprócz pańszczyzny chłopów obowiązywały jeszcze prace przy naprawie miynów, grobel itp. W porównaniu z rentą odrobkową, takie powinności chłopskie na rzecz dworu jak czynsz pieniężny oraz czynsz w naturze (obowiązek oddania do dworu z gospodarstwa łąkowego 2—4 kapłonów, 2 sery, 20—30 jaj itp.) nie uległy w ciągu XVI wieku większym zmianom. Niektóre zaś daniny, jak czynsz zbożowy czy obowiązek dostarczenia do dworu drzewa, w drugiej połowie XVI stulecia uległy zmniejszeniu o połowę.

Rozwój gospodarstw folwarcznych, opartych o pracę pańszczyźnianą chłopów, powodował, że dwór dążył do ograniczenia położenia prawnego ludności chłopskiej, do podporządkowywania jej własnym interesom. Słusznie autor zauważył, że nawet udzielanie chłopom przez dwór pożyczek na zakup inwentarza lub zboża uwarunkowane było interesami feudała.

Wzrost gospodarstw folwarcznych i postępujące za tym pogarszanie się sytuacji materialnej ludności chłopskiej, zaostbrało antagonizmy klasowe na wsi, wyrażające się głównie we wzroście zbiegostwa ludności chłopskiej w poszukiwaniu lepszych warunków egzystencji. Wyrazem tego była wzrastająca ilość gospodarstw chłopskich opuszczonych.

Mimo tych zmian na gorsze Autor nie zauważył, aby gospodarstwa folwarczne i chłopskie w drugiej połowie XVI wieku przeżywały kryzys gospodarczy. Dostrzega już jednak przejawy zahamowania sił wytwórczych w rolnictwie przez stosunki produkcyjne.

Kończąc przegląd najważniejszych problemów wysuniętych w recenzowanej pracy, należy stwierdzić, że bardzo poważnie wypełnia ona luki, jakie istnieją w znajomości przeszłości wsi polskiej XVI wieku.